

Revisjon av NB!-områdene – høringsuttalelse fra Viken fylkeskommune 14.01.2021

Vi viser til Riksantikvarens høringsbrev av 17. juni 2020, med høringsfrist 11. september 2020. Viken fylkeskommune har fått utsatt høringsfrist til ut januar 2021.

Riksantikvaren har satt i gang en landsdekkende revisjon av registeret, som omfatter presisering og konkretisering av nasjonale interesser og beskrivende følgetekster. Samtidig er noen av avgrensningene for kulturmiljøene foreslått endret. Noen av kulturmiljøene foreslås tatt ut og i enkelte tilfeller foreslås nye kulturmiljøer innført i registeret. Hovedformålet med revisjonen er å gi konkrete råd og anbefalinger for forvaltning av kulturmiljøene i registeret. Det er derfor føyd til et nytt avsnitt i tekstene med overskriften «Faglige råd for forvaltning». Rådene tar utgangspunkt i anbefalinger i Riksantikvarens bystrategi 2017 - 2019.

Revisjonen omfatter i alt 34 områder i 10 av kommunene i Viken.

Viken fylkeskommunes uttalelse er delt i to; generelle kommentarer til revisjonen og konkrete kommentarer til de enkelte forslagene.

Generelle kommentarer til revisjonen:

Erfaringer med bruken av registeret

NB!-registeret ble utarbeidet i perioden 2006-2010. Både kommunene og fylkeskommunen har således erfaringer med hvordan registeret er har fungert, både som kunnskapsgrunnlag og i formidling. De fleste av kommunene i Viken som har områder på NB!-registeret, har ivaretatt disse gjennom sin arealplanlegging, i form av hensynssoner, bestemmelser og retningslinjer. Fylkeskommunen har opplevd registeret som nyttig for å skape forutsigbarhet og synliggjøring av kulturverdier lokalt. Viken fylkeskommune er opptatt av at forvaltningen i stat og fylke, gjennom sin dialog med kommunene, bidrar til at kommunene opplever registeret ikke som et imperativ fra sentrale myndigheter og et hinder for sin arealforvaltning og byutviklingsarbeid, men som et nyttig verktøy i sin byutvikling. For fylkeskommunen har dette vært en nyttig kunnskapsoversikt som både har effektivisert og målrettet vår dialog med kommuner, innbyggere og utbyggere, særlig i plan- og byggesaker. Vi ser likevel at presiseringen av de nasjonale interessene som den nåværende revisjonen legger opp til, er nyttig, og ytterligere bidrar til tydeliggjøring og styrket dialog med ulike aktører om disse verdiene.

Det følger ingen særskilte ressurser med oppføring av byer eller områder i NB!-registeret, og flere av områdene har varierende grad av tilstand både på bygnings- og områdenivå. Det finnes en rekke kilder der eiere av verneverdige bygg og anlegg kan søke midler til istandsetting og utvikling, både kommunale, fylkeskommunale, statlige (som Kulturminnefondet) og private (som Sparebankstiftelsen). Vi ser at det for mange av områdene kunne vært nyttig med virkemidler som er egnet til f.eks. områdeløft, med koordinert innsats på tvers av forvaltningsnivåer, som kan koble offentlig/privat innsats, ut over ordningene for enkeltbygg.

Faglige råd for forvaltning

Riksantikvaren har lagt til *Faglige råd for forvaltning* for hvert av de utvalgte NB!-områdene. Dette er konkrete råd knyttet til forvaltning av områdene på henholdsvis landskap-, område-, bygnings- og møbleringsnivå. Viken fylkeskommune vil vise til at både St.meld. nr. 16 (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken - engasjement, bærekraft, mangfold* og Riksantikvarens høringsbrev fremhever at KULA og NB! er kunnskapsoversikter og registre. Det forutsettes at regional kulturmiljøforvaltning legger informasjon fra oversiktene til grunn for innspill og dialog med kommunene og andre myndigheter blant annet i planprosesser og i utvikling av gode retningslinjer for arealbruk. Vi vil derfor sterkt fraråde at konkrete råd om forvaltningen av de enkelte områdene er en del av registeret. Dette vil være en naturlig del av dialogen mellom fylkeskommunen og kommunene knyttet til virkemiddelbruk mv for bruk og forvaltning av disse miljøene. KULA-registeret har heller ikke slike konkrete råd. Det er utviklet veiledere til begge registrene, med generelle råd og anbefalinger for forvaltning av landskap og bymiljøer, som fungerer godt både for fylkeskommunen og kommunene. Vi vil også vise til at det samlede tredelte registeret over nasjonale interesser bør få samme oppbygging/rammeverk, og at de bør unngå å være normative.

Dersom Riksantikvaren velger å opprettholde Faglige råd for forvaltning har vi også lagt til noen endringsråd for enkelte av områdene.

Konkrete innspill til høringsdokumentet

I høringen er det lagt ved reviderte tekster og notater som redegjør for foreslåtte endringer. Det er i hovedsak ryddige oversikter, som er enkle å sammenligne med eksisterende tekster i Askeladden. Vi savner i flere tilfeller en grundigere begrunnelse for endringene som er foreslått, og de vurderingene som ligger bak. Dette gjelder f.eks. forslagene om å ta ut område i Sarpsborg fra NB! og beholde dem i KULA i stedet.

Nedenfor følger konkrete kommentarer til de enkelte endringsforslagene. Viken fylkeskommune har også selv foreslått endringer, og vi ber Riksantikvaren ha en dialog med kommunene og oss i det videre arbeidet. Viken fylkeskommunen har ikke hatt dialog med kommunene om de konkrete endringene, og ber Riksantikvaren om å fasilitere videre dialog. Våre innspill gis derfor med forbehold om at viktig informasjon og dialog med kommunene mangler i vurderingene. Dette er særlig viktig der nye områder innlemmes i registeret. Når det gjelder de tekstlige presiseringene og andre oppryddinger i NB!-tekstene støtter vi Riksantikvarens forslag til dette.

DRAMMEN KOMMUNE

Drammen kommune har følgende NB!-områder: Bragernes, Bragernes kolonihager, Hans Hansens vei, Seeberggløkken, Svelvik sentrum, Tollbugata og Øvre Sund. Riksantikvaren har ikke foreslått noen endringer i Drammen, men Viken fylkeskommune foreslår endringer i følgende fire områder:

Tollbugata

Vi anbefaler at NB!-området utvides slik at det også omfatter kvartalsbebyggelsen rundt Schultz gate, Blich's gate og Eliesons gate, som består av murgårdsbebyggelse fra 1870 til

rundt 1900. Vi foreslår at Tollbugata helt fram til Strømsø torg innlemmes, da denne gata er et av de eldste og historisk viktige gateløpene i Drammen. Her ligger Tollbugata 14, «Weberggården», Tollbugata 16B, «Langegården» og Tollbugata 19 «Duegården». Alle er oppført på 1600-tallet og er blant Drammens eldste bygninger.

De ovennevnte bygningene er vurdert til å ha verneverdi og ligger innenfor et kulturmiljø i kommunens kulturminneplan (vedtatt 25. september 2018). Kulturmiljøet står også oppført i Kulturminnekompasset: Regional plan for kulturminnevern i Buskerud (vedtatt 27. april 2017).

Bragernes

Vi anbefaler at NB!-området utvides til også å omfatte hele Strømsø torg med omkringliggende bebyggelse, slik at det samsvarer med kulturmiljøets avgrensning i kommunens kulturminneplan og regional plan for kulturminnevern. Strømsø torg er omkranset av en rekke monumentale bygninger for viktige institusjoner og virksomheter i byen, og torget har stor kulturhistorisk verdi og opplevelsesverdi, og er unik i Buskerud-sammenheng. Vi anbefaler at navnet endres til Bragernes og Strømsø.

Seebergløkken

Dette NB!-området består i dag av bebyggelsen langs Capjons gate, men beskrivelsen av NB!-området viser til at kulturmiljøet består av to gateløp, Capjons gate og Amtmand Bangs gate. Vi anbefaler at avgrensingen til NB!-området korrigeres til å omfatte hele «Det Engelske kvartal», slik at det samsvarer med kulturmiljøets avgrensning i kommunens kulturminneplan. Kulturmiljøet har opplevelses- og kunnskapsverdier som er å finne i området boligarkitektur, som består av småhusbebyggelse inspirert av engelsk «hagebyideal». Vi ber samtidig Riksantikvaren vurdere om betegnelsen av NB!-området bør endres til «Seebergløkken og Det engelske kvartal».

Svelvik sentrum

Dagens NB!-område omfatter bebyggelse i tilknytning til Storgaten og Kirkegaten. Vi anbefaler at området utvides til å innlemme hele tverrgaten Kirkestredet med den eldre trehusbebyggelsen langs gaten. Kirkestredet er antagelig stedets eldste veifar fra middelalderen, og lå i tilknytning til det gamle sundstedet rett nedenfor (Strømm sundsted). Vi anbefaler også at den eldre bygningen i Åsgaten 8, kalt «Elias Kremmers minne», innlemmes i NB!-området. Vi anbefaler også at Prestegaten 1 til 6 vurderes innlemmet i NB!-registeret. Den eldre prestegården i Prestegaten 2 har gitt gaten sitt navn, og den eldre bebyggelsen har stor kunnskaps- og opplevelsesverdi.

FREDRIKSTAD KOMMUNE

Fredrikstad kommune har i alt fem områder i NB!-registeret; Fredrikstad mekaniske verksted (FMV), Jugendbyen, Gamlebyen, Vaterland og Vestsiden. I Fredrikstad er det forslag om å beholde to NB!-områder uendret – *Vaterland* og *Jugendbyen* –, større og mindre utvidelser av to eksisterende områder – *FMV* og *Vestsiden* – samt en omfangsjustering der NB!-området

Gamlebyen overlapper med områdefredningen av Fredrikstads befestning (vollsystemet) og Kongsten fort. Dette siste er en statusmessig opprydding ut fra en betraktning om at fredning er et sterkere vern og dermed ikke kan overstyres av bestemmelser vedrørende NB!-områder (hensynssone H570 bevaring av kulturmiljø). Det betyr imidlertid også at deler av Fredrikstad befestning – Isegran og Den dekkede vei – mister status som NB!-område. Riksantikvaren mener de nasjonale interessene er dekket gjennom status som KULA-område.

Gamlebyen og Vaterland

Vi forstår intensjonen bak den oppryddingen Riksantikvaren foreslår mellom fredning, NB!-områder og KULA-områder ved *Gamlebyen*. At ulike former for vern legges over hverandre kan synes unødvendig. For kulturminneforvaltningen kan det imidlertid være nyttig å ha flere innfallsvinkler til samme problemstilling.

For ivaretagelsen av selve Gamlebyen og dens posisjon i kulturlandskapet, vil neppe avgrensning av NB!-området til byen innenfor vollene gi negative utslag. Vi er likevel usikre på om KULA-status alene gir tilstrekkelig oppmerksomhet mot de militære kulturminnene på Isegran. Disse er i dag del av NB!-området Gamlebyen og dessuten underlagt vern gjennom reguleringsplan (PBL). Slik vi ser det, er landskapsvernet innrettet mot å ivareta *hovedstrukturer* i kulturlandskapet. KULA er etter vår oppfatning et mindre egnet verktøy til å ivareta enkeltobjekter som bastioner, kurtiner og glacéer. Vårt syn er at det gir mening å betrakte *hele* Fredrikstad festning, Isegran og Den dekkede vei inkludert, som ett NB!-område, der viktige deler – vollsystemet rundt Gamlebyen samt Kongsten fort – har et forsterket vern gjennom fredning. KULA kan betraktes som en mere overordnet oppmerksomhet mot et større landskapsrom, der festningsbyen selvfølgelig er et hovedelement.

Vaterland foreslås beholdt som et eget NB!-område innenfor det større KULA-området. Gitt forstadens alder og tette historiske sammenveving med Gamlebyen, samt lignende innretning av forvaltningen av kulturminneverdiene i disse to områdene, **anbefaler vi at man slår sammen NB!-områdene til ett; Fredrikstad Gamlebyen med Vaterland.**

Vestsiden

Utvidelsen av *Vestsiden* mot nord ved Cicignon synes logisk og riktig, selv om området ikke er så helhetlig og velbevart som resten av villaområdene i Cicignon. Innenfor denne utvidelsen finner man en del viktige objekter fra velstandsperioden som fulgte industrireisningen i Fredrikstad etter 1850. Det er også et strøk som mange besøkende til Fredrikstad møter på sin vandring fra jernbanestasjonen til fergestedet/Gamlebyen.

Vi er imidlertid skeptiske til grensedragninger som tilsynelatende bare har til hensikt å få med enkeltbygninger, som f.eks. Schiegården (gbnr 300/709). Etter vår vurdering bør man ta med hele kvartalet mellom Welhavens gate og Jernbanegata for å få et bedre, helhetlig grep om kulturminneverdiene i dette området. Likeledes bør området øst for Skolegata vurderes nøyere. Vi er ikke helt overbevist om at dette kvartalet bør inngå i NB-området, men i tilfelle bør også villaen «Morgensol» i Skolegata 6 (gbnr 300/1090) tas med. Det er det eneste SEFRAK-registrerte huset i dette kvartalet, oppført i 1850 på en praktfull tomt ved

elvebredden og med storslagen utsikt mot Gamlebyen. Å innlemme denne eiendommen vil dessuten gi en ryddigere avgrensing av hele NB!-området mot nord. Ved å ta med sykehuset St. Josef blir det en mere logisk grensedragning ved Cicignongata.

Innlemmelsen av området mellom Tordenskjolds gate og Nygårdsbrygga gir en mere logisk avgrensing av NB!-området Fredrikstad Vestsiden mot vest. Dette er imidlertid et område som er utbygget i nyere tid. Det er ingen kulturminner som blir omfattet av utvidelsen. Hensikten med å innlemme dette område må i tilfelle være å begrense utbygging som i for stor grad kan skygge for de eldre kvartalene bakenfor – men denne utbyggingen har allerede skjedd, jf vedlagte illustrasjon.

Verdensspeilet kino fra 1912 er utvilsomt et verdifullt kulturminne og som en av få bevarte tidlige kinoer, av nasjonal betydning. Det inngår i et kvartal med tradisjonell struktur og en rekke eldre hus, der særlig fasaderekken mot Dampskipsbrygga er karakteristisk for 1800-tallets bysentrum. Vi ser ikke helt logikken i å fremheve en enkeltbygning i kvartalet ved den nye grensedragning av NB!-området mot nordvest. Kanskje Verdensspeilet fortjener en annen type vern?

Fredrikstad Mekaniske Verksted (FMV)

Det tidligere *FMV*-området har vært ansett som et utviklingsområde i Fredrikstad siden kommunedelplanen for byområdet ble vedtatt i 2011. Dette er kommunens største

representerer kunnskap og opplevelse. Fylkeskommunen har tidligere også gitt uttrykk for at det er viktig å se på alle kranene og de to store sveisehallene som en helhet. Kulturmiljøet er svært viktig å bevare for framtiden både i seg selv og fordi Fredrikstad nå har svært få tilsvarende industrimiljøer igjen.

Kranene

Fylkeskommunen har tidligere gitt signaler om at minimum tre av de fire gjenværende kranene må bevares for at områdetts spesielle industrielle karakter skal bli ivaretatt og utgjøre et miljø. Det er viktig at de tre kranene står relativt samlet, sammen med bevaring av de to store sveisehallene, slik at de utgjør et samlet industrimiljø. Kommunen foreslår at kun to kraner bevares. Fylkeskommunen mener dette forringer helheten av miljøet og i tillegg vil være svært sårbart med tanke på at kranene kan forringes/skades over tid, og dermed kan situasjonen bli at det kun er en kran igjen av Fredrikstads store industriikon.

Fylkeskommunen er av den oppfatning at kranene må brukes aktivt i merkevarebyggingen av den nye bydelen. De symboliserer arbeiderkulturen i hele nedre Glomma regionen, de er viktige orienteringspunkter, referansepunkter og identitetsmerker, samt at de har stor estetisk verdi. Det er viktig å være klar over at mange av fotografiene som tas i området nettopp har kranene i bakgrunnen.

Sveisehallene

Etter fylkeskommunens vurdering, og i samsvar med vedtatt Fylkesplan, er det viktig at begge sveisehallene bevares, siden dette er kulturminner av regional betydning. Bygningene har en sentral plass i det som gjenstår av det tidligere industrimiljøet. Og begge sveisehallene har bevart sitt autentiske eksteriør og konstruksjon, og inneholder store arkitektoniske kvaliteter, i tillegg til stor gjenbruksverdi. Bygningene har en særegen utforming og karakteristiske gavler som bør få en fremtredende plass i et nytt byrom, der gavlveggene på de to hallene (mot øst og nord) forblir eksponert som i dag.

Fylkeskommunen vurderer det som svært beklagelig å rive den ene sveisehallen, slik varselet om detaljregulering legger opp til. /.../ Fylkeskommunen har påpekt at denne bygningen hører hjemme som en del av rødlista i dialogen med kommunen i siste del av kommuneplanarbeidet.

Slik fylkeskommunen ser det har ikke sveisehall 2 mindre verneverdi selv om kommunen har valgt å ikke verne bygningen under pkt 9.6 FMV 3 – Dokka Sør eller i retningslinjer for hensynssonen og Rødlista. Kommunen har hjemmelsgrunnlag for å bevare sveisehall 2 gjennom plankartet der bygningen er en del av hensynssone bevaring kulturmiljø.

Dokka

Dokka skal bevares som en fysisk lesbar struktur i uterommet med tydelig omriss av opprinnelig form. Vi støtter forslaget om at dokka får ny bruk, ved at det kan bygges parkeringshus nede i innerste del og med park/torg oppå. Samtidig som østre del av dokka får trapp ned til vannspeil.

Beddingens nedre del bevares. Lesbarhet/fysisk markering av størrelsen og linjeføring er viktig å bevare.

Fylkeskommunen varslet at det kan bli aktuelt å fremme saken til politisk behandling med forslag om innsigelse dersom kulturminnehensynene ikke i tilstrekkelig grad blir ivaretatt. Planen har foreløpig ikke kommet på offentlig ettersyn.

Kulturminnehensynene blir etter vår oppfatning godt belyst i den pågående planprosessen.

Vår vurdering er at NB-området FMV ikke bør utvides, eventuelt bør en utvidelse innskrenkes

til planområdet Dokken Sør og omfatte kraner, sveisehaller og selve dokken (delvis bevaring).

Vi mener det gir liten mening i lys av pågående planprosess å saksbehandle hele det øvrige FMV-området med kulturminnehensyn som hovedfokus.

FROGN KOMMUNE

Drøbak har ett kulturmiljø i NB!-registeret; Drøbak sentrum. Viken fylkeskommune er positive til at NB! -områdetets avgrensninger er uendret. Områdets nasjonale interesse danner en vesentlig bakgrunn for utformingen av kommunes gjeldende planverk, Antikvarisk spesialområde Drøbak vedtatt i 2000. Planen er under revisjon, og ny områdeplan for Gamle Drøbak vil ha samme avgrensning.

HALDEN KOMMUNE

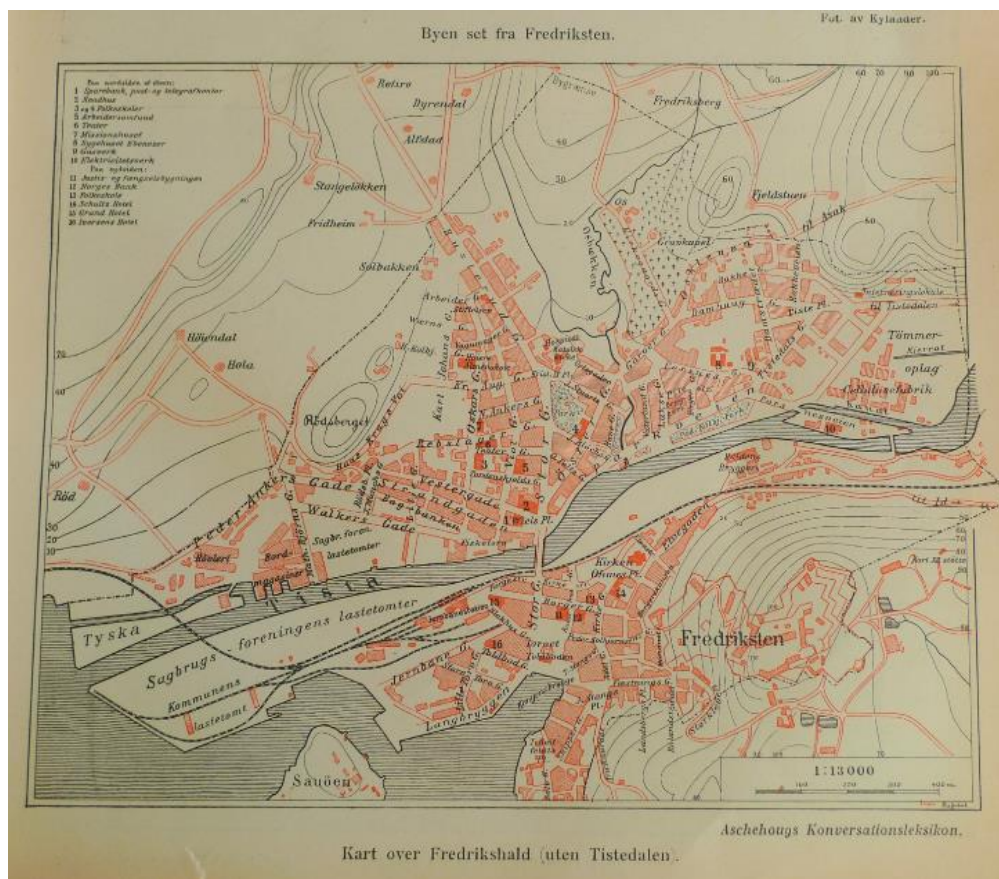
Halden har i dag fire områder i NB!-registeret. Riksantikvaren foreslår at et av disse tas ut (Fredriksten), samtidig som det er forslag om å legge inn to nye kulturmiljø (Damhaugen Porsnes og Banken).

Viken fylkeskommune har følgende merknader til de foreslåtte endringene:

I Halden er det forslag om to helt nye NB!-områder; *Banken* og *Damhaugen-Porsnes*, samt større og mindre utvidelser av tre eksisterende områder; *Halden sentrum*, *Empirebyen* og *Sør-Halden*. Det er også foreslått en grensejustering der NB!-områdene Empirebyen og Sør-Halden overlapper med områdefredningen av Fredriksten festning. Dette siste er en statusmessig opprydding uten konsekvenser for hvordan vernehensynene forvaltes, da fredning er et sterkere vern og ikke kan overstyres av bestemmelser vedrørende NB!-områder (hensynssone H570 *bevaring av kulturmiljø*).

Dersom alle utvidelsene blir vedtatt, vil omtrent hele byens historiske sentrum, unntatt der Haakons VII's gate er brutt gjennom ved Osbekken, være omfattet av NB!-områder (bykart fra 1921):

Nord-Halden (Halden sentrum og Banken)

NBI-området *Halden sentrum* utvides mot vest. Riksantikvarens begrunnelse for denne utvidelsen av dette området er at den tidligere avgrensingen ekskluderte flere bygninger som tilhører det samme kulturmiljøet, som er oppført i samme periode og samme stilart. Utvidelsen medtar så vel trehus som murhus som man anser kulturhistorisk hører sammen med det øvrige NBI-området. Den nye avgrensing mot vest følger i hovedsak Oscars gate. Man medtar likevel et enkelthus på vestsiden av gaten, Haandverkerforeningens aldershjem fra 1896 (gbnr 62/207).

Tilstøtende mot sør og vest (i forhold til den nye utstrekningen) ønsker Riksantikvaren et nytt verneområde, *Banken*: «*Bebyggelsen her overlevde bybrannen i 1826 og stammer derfor fra oppbyggingen etter bybrannen i 1758. [Det er] tydelig at eldre tomteavgrensninger og bebyggelsesmønster ble opprettholdt etter brannen, og området fremstår derfor i dag uregulert og organisk utforming som følge av landskapet. De fysiske strukturene som står der i dag er [...] småskala trehusbyggelse, bygget skulder-i-skulder, som følger veiløpene Nedre og Øvre Bankegate.*» Området inneholder også hovedverk i byens sivile arkitektur, som Fredrikshald Theater og Konservativen. Dette har imidlertid lenge vært et område preget av slitasje og forfall. En del hus er i svært dårlig forfatning, mens andre er betydelig endret som følge av rehabilitering, og noen hus er erstatt med helt nye som ledd i en pågående istandsetting av bydelen. Dette er forhold Riksantikvaren erkjenner og aksepterer i sin begrunnelse for å inkludere dette kulturmiljøet i det nasjonale NBI-registeret. I kommunedelplanen for Halden sentrum er området merket med hensynssone H570 *bevaring av kulturmiljø*.

Vi deler Riksantikvarens vurdering når det gjelder utvidelsen av NB!-området Halden sentrum. Dette vil føre sammen områder som hører sammen og kunne bidra til at det historiske bysentrumet kan oppleves også av fremtidige generasjoner. Når det gjelder forslaget om NB!-området Banken, mener Viken fylkeskommune at man må vektlegge at det er særlig her man kan ane stemningen i den mer selvgrodde byen som fantes før brannen i 1826. Det er også her man kan skjønne at Fredrikshald opprinnelig var en typisk dansk provinsby, men der husene tilfeldigvis var oppført i tømmer. Bygningene som står her i dag, har dog preg av 1800-tallets stilideal (og 1980-årenes «byggeskikkstil») og strøket skiller seg slik ikke vesentlig fra resten av det bevaringsverdige Halden.

Forslaget om utvidelse av NB!-området Halden sentrum og det nye NB!-området Banken griper i hverandre som to puslepillbrikker. Bare mindre deler av to kvartaler mellom Repslagergata og Teatergata faller utenfor begge NB!-områdene, likeledes bygningen til Halden Sparebank. Det første unntaket må være gjort for å unngå at nyere hus i Violgata 3A og 3B samt Violgata 8 omfattes av NB!-hensyn. Violgata 3A og 3B er relativt nyoppført i en slags tilpasningsarkitektur i tegl, mens Violgata 8 er et 1950-tallshus som opprinnelig må ha vært av mere lødig kvalitet, noe ikke minst en tidstypisk fasadedekorasjon vitner om:

Bakgrunnen for det andre unntaket, Halden Sparebank, et hovedverk av arkitektene Arne Pedersen og Reidar Lund, er mer uklar. Sparebanken er tett forbundet med vekstperioden i byens næringsliv og inntar sin selvfølgelige plass i fonden for Wiels plass. Her har banken alltid ligget, og selv om bankbygningen ble fornyet 1937-42, mener vi at sparebanken har betydelig

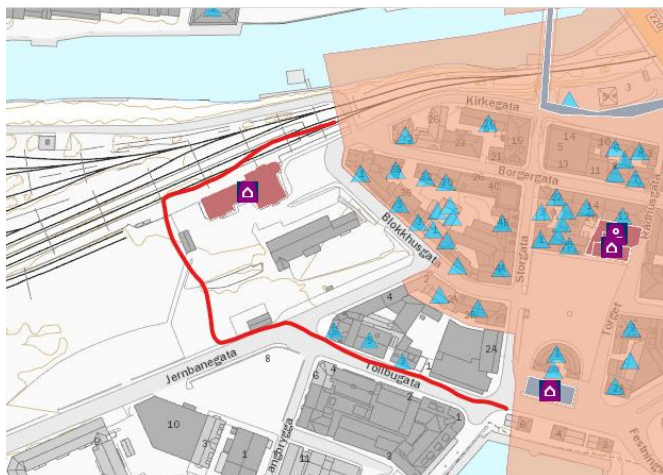
kultur- og næringshistorisk interesse, særlig for Haldens historie, men også nasjonalt. Pedersen og Lunds bankbygning er tidstypisk og verdifull arkitektur Uansett hvilken fremtid man se for seg for disse bygningene, vil man i betydelig grad måtte hensynta de omliggende NB!-områdene dersom man velger å erstatte dem med nye hus. De to modernistiske byggene, Violgata 8 og Sparebankbygningen, er dessuten med å gi området større tidsdybde. Vi mener derfor at disse områdene også bør få NB!-status.

Ut fra en samlet vurdering mener Viken fylkeskommune det er lite hensiktsmessig å skille skarpt mellom NB!-områdene Halden sentrum og Banken. Det er riktig nok en betydelig urbanhistorisk forskjell mellom området som klarte seg gjennom bybrannen i 1826 og det som ble gjenoppbygget etter de planer som fulgte av denne brannen, men dette har i liten grad betydning for forvaltningen av områdene: Vernekriteriene er sammenfallende og begge områdene inneholder en blanding av fredede bygninger, hus oppført før 1850 (dvs omfattet av Kml § 25), SEFRAK-registrerte hus og bygninger oppført etter 1900; noen få enkelthus i begge områder er endog bygget ganske nylig. **Vi foreslår derfor at dette slås sammen til ett NB!-område, Nord-Halden, uten «hullene» i Violgata og ved Wiels plass.**

Sør-Halden (Empirebyen og Sør-Halden)

NB!-området *Empirebyen* foreslås utvidet med resten av kvartalet mellom Blokkhusgata og Tollbugata. Utvidelsen favner SEFRAK-registrerte hus oppført 1895, 1897 og 1877 (?) samt et nyoppført funkishus (Storgata 2A). I NB!-området *Sør-Halden* ønsker man også å innlemme et lite område helt sør i det historiske Halden. Denne utvidelsen favner boligeiendommen «Gamle Sørhaugen» (gbnr 160/478) fra 1830-årene, med uthus og (tilflyttet) sjøbod. Utvidelsen omfatter også en stor parkeringsplass mot sjøen, som tidligere var tomten til Brevigs Mek. Værksted.

Vi er litt usikre på om forslaget til utvidelsen av NB!-området Empirebyen er riktig begrunnet: «Begrunnelsen for å endre empirebyens utstrekning har bakgrunn i kvartalets arkitektur og byplangrep. Dette er et bebyggelsesmønster som har bakgrunn i empirebyens og festningsingeniørenes reguleringsplan fra 1826 og etter bybrannen. I dette kvartalet er empirestilen også en av de faktorene som utgjør sammenhengen i kulturmiljøet, noe som er representert innenfor den foreslåtte utvidelse.» Husene er imidlertid nyere enn Riksantikvaren antar. «Empirehuset» Hannestadgården (byggeår 1897) hadde ved SEFRAK-registreringen i 1978 mere nyrenessansepreg. Dagens stilpreg skyldes forenklinger av ornamentikken ved istandsettelsen. Byggeårene på de tre eldre husene i kvartalet Tollbugata 3 og 5 og Jernbanegata 6 viser at dette er et strøk av byen som fikk større betydning etter at Smaalensbanen åpnet i 1879. I Tollbugata 3 fant man Hotel Marine, som åpnet i 1877, da aktiviteten på jernbaneanlegget kom i gang for fullt.

Vi mener likevel det kan være grunn til å innlemme hele kvartalet i NB!-området og dessuten utvide det ytterligere med Jernbanetorget og jernbanens tidligere godsområde (se kartskissen).

Stasjonsbygningen er fredet og godshuset har kommunalt vern (det rehabiliteres for tiden som aktivitetshus for ungdom). I tillegg finnes det et par opprinnelige, mindre murbygninger med uthusfunksjon i området. Hele miljøet bør være av nasjonal interesse. Situasjonen viser at byplanen fra 1826 var robust nok til å være funksjonell også når byen ble «snudd på hodet» og tidligere bakgårdsstrøk ble Haldens nye smørside. Grand Hotells tilbygg og oppgradering vitner om den samme utviklingen, likeledes jugendstilgården i Kirkegata 6 (begge innenfor nåværende NB!-område). Det er ikke mange byer i Norge som kan oppvise en så kontinental «Bahnhofsviertel» som her.

Viken fylkeskommune har ingen bemerkninger til utvidelsen av NB!-området Sør-Halden, men gjør Riksantikvaren oppmerksom på at den store sjøboden er tilflyttet eiendommen mellom 2003 og 2007. Boden synes ikke på kart fra 1886 eller 1905 og hører neppe hjemme i dette miljøet. Det som i dag fremstår som en stor, intakt kjøpmannsgård er en konstruert situasjon.

Viken fylkeskommune mener det er lite hensiktsmessig å skille skarpt mellom NB!-områdene Empirebyen og Sør-Halden. Det er riktig nok en betydelig urbanhistorisk forskjell mellom områdene som klarte seg gjennom bybrannen i 1826 og de som ble gjenoppbygget etter nye planer som følge av brannen, men dette vil i liten grad ha betydning for forvaltningen av områdene: Vernekriteriene er ganske sammenfallende og begge områder inneholder en blanding av fredede bygninger, hus oppført før 1850 (dvs omfattet av Kml § 25), SEFRAK-registrerte hus og bygninger oppført etter 1900; enkelthus i begge områder er bygget ganske nylig. **Vi foreslår derfor at dette slås sammen til ett NB!-område: Sør-Halden.**

Damhaugen og Porsnes

Riksantikvaren foreslår å opprette et helt nytt NB!-område nordøst i Haldens historiske sentrum, *Damhaugen og Porsnes*.

I kommunedelplanen for Halden sentrum er området merket med hensynssone H570 bevaring av kulturmiljø. Porsnes og Damhaugen omtales i Sentrumsplanen: «*Garvergata – Oskleiva er den gamle ferdssåren fra Halden til Asak/Aremark. Det gamle hage- og løkkeområdet ble rundt 1880-tallet regulert for utbygging. Ny bybebyggelse vokste opp her under byveksten for århundreskiftet. Damhauggata / Damstredet er regulert etter et kvadraturmønster som i noen grad er tilpasset topografien. Området har et sterkt og enhetlig*

sveitserstilpreg. Mesteparten av den originale bebyggelsen er intakt.(-) Tiltak i området skal tilpasse seg det eksisterende og bygge på kontinuitet. Området er foreslått inn i NB!

Riksantikvarens Register for Porsnes/Damhaugen.» Området var boligstrøk for mange av arbeiderne på Saugbrugsforeningen og koblingen til industrien er fortsatt tydelig i bybildet; her ryker det fortsatt av skorsteinene.

Damhaugen er et relativt intakt område med bebyggelse i sveitserstil, dels to etasjers leiegårder, hovedsakelig bygget i tre men et par eksempler i mur, og dels småhus. Her finnes også mindre verkstedbygg og uthusbebyggelse. Til tross for at noen bygningsdeler er skiftet ut, er det likevel en del originalt og autentisk fra sveitserstilperioden. Til tross for at noen bygninger har sterkt behov for vedlikehold tog istandsetting er bebyggelsen svært interessant. Området er inne i en positiv utvikling.

Mens Damhaugen gir inntrykk av regulert by, har Porsnes et mere selvgrodd preg. Bebyggelsen ligger på en liten knaus. Her finner man smale gater som er både bratte og krokete, og velholdte småhus, ofte med uthuset i behold. Det er også enkelte interessante hageanlegg, i ett tilfelle med lysthus. Denne typen bygningsmiljø er kjent fra mange norske byer, men fremstår her som relativt intakt. Husene er ganske godt bevart. **Viken fylkeskommune støtter forslaget om å integrere Damhaugen og Porsnes som NB! område.**

KONGSBERG KOMMUNE

Kongsberg kommune har følgende NB!-områder: Vestsida, Spennings gate og Nymoens Skrågate. Viken fylkeskommune anbefaler at følgende eiendommer innlemmes i de tre NB!-områdene: Boecks gate 3 og 5, Sandsvæerveien 1-84 og Skolegata 9-18.

Nymoens Skrågate

Vi anbefaler at NB!-området Nymoens Skrågate blir utvidet med Skolegata 9-18 (6 bygninger) like nord for Skrågata. Skolegata 9-16 ligger på rekke på vestsiden av gata, og er representative for Kongsbergs byarkitektur fra 1700-tallet. Den ene av bygningene er klassifisert med svært høy verneverdi, de andre med høy. Skolegata 18 ligger mellom Skrågata og Skolegata, og er orientert på tvers av de andre bygningene i Skolegata. Den ligger med langsiden mot Dronningens gate, som er et gammelt gateløp som ble etablert før gatestrukturen kom på plass i 1746. Dette indikerer at bygningen er eldre enn 1746, og at den lå der før Skolegata ble etablert. Skolegata 18 består av to bygninger som er bygd sammen, og huset har en flott rokokkoportal. I første halvdel av 1700-tallet var Nymoen et område med lite bebyggelse, og dette er noe av den eldste bebyggelsen på denne siden av elva. Bygningene gir gata autentisk verdi, og det er både kunnskaps- og opplevelsesverdier knyttet til dem. Skolegata er regulert til bevaring i Sentrumsplanen.

Spennings gate

Viken fylkeskommune anbefaler å vurdere å utvide NB!-området Spennings gate med Sandsvæerveien 1-84. Sandsvæerveien består av sammenhengende trehusrekker som er typiske for den historiske bebyggelsesstrukturen fra gruvebyen Kongsberg: Bygningene ligger med langsiden mot gata og har store bakhager med både låve/fjøs og bryggerhus. Sjølforsyningen var en viktig del av livbergingen for gruvearbeiderne. Bebyggelsen er representativ for Kongsberg på 16-, 17- og 1800-tallet og det er stor variasjon; fra små «bergmannstuer» til toetasjes bygninger, og hele området inneholder bare bolighus. Noen av bygningene er fra

1600-tallet, som bl.a. Sandsværveien 81, som er vurdert til å ha svært høy verneverdi i Kongsberg kommunes temaplan bevaring. Det er også flere 1700-tallsbygninger, bl.a. nr. 15, som er en typisk bergmannstue, og nr. 34. Sandsværveien har viktige opplevelses- og kunnskapskvaliteter, samt autentitetsverdi, alders- og miljøverdi. Gateløpet er regulert til bevaring kulturmiljø i kommuneplanen. Hvis vår anbefaling tas til følge og Sandsværveien innlemmes i NB!-området vil vi anbefale at navnet endres til Korpmoen-Sandsværmoen.

Vestsida

Viken fylkeskommune anbefaler Riksantikvaren å vurdere å innlemme Boecks gate 3 og 5 – Klokkergården og Skarsteengården – i NB!-området Vestsida. De to eiendommene ligger 160 m nordvest for Kirketorget, og består av i alt 9 verneverdige bygninger, hvorav 8 har vernestatus A, dvs. svært høy verneverdi. Boecks gate het tidligere Torvstredet, noe som viser til den direkte forbindelsen med Kirketorget. Begge eiendommene har en naturlig tilknytning til bebyggelsen på Vestsidiplatået.

Klokkergården (Boecks gate 3) er oppført i første halvdel av 1700-tallet, og består av flere sammenbygde hus rundt et gårdsrom. Bygningen er til sammen 36 meter lang. Den har sidefløy mot nord og uthus midt i anlegget. I 1718 var bygningen oberførsterbolig, og senere bodde klokker Jacob S. Kvanbekk her fra 1892 til 1913, derav navnet Klokkergården. Alle bygningene er klassifisert med svært høy verneverdi.

Skarsteengården, også kalt Schlösser Klems gård, (Boecks gate 5) ble oppført som oberførsterbolig på 1730-tallet, og ombygd ca 1800. Det er et to-etasjes laftet tømmerhus med vertikal panel og valmtak i empirestil. I bakgården er det portnerbolig, uthus og vognskjul. Alle bygningene er klassifisert med svært høy verneverdi i Kongsberg kommunes temaplan bevaring.

Hj. Schlösser Klem er den første kjente eier av bygningen. Han var markscheider ved Kongsberg Sølververk i årene 1818-1839. I 1840 kjøpte sølververksdirektør Paul Steenstrup eiendommen. Han var bergmester, industrigründer og politiker. Han var med på etableringen av Kongsberg Jernverk i 1805, Kongsberg Våpenfabrikk i 1814 og han var direktør for Kongsberg Sølververk fra 1833 til 1840. Han var Kongsbergs utsending til Riksforsamlingen i 1814, og han var stortingsrepresentant fra 1824 til 1826.

Det er knyttet viktige kunnskaps- og opplevelsesverdier til disse to eiendommene, i tillegg til høy autentitetsverdi, alders- og miljøverdi. Til Skarsteengården er det også knyttet symbolverdi med tilknytningen til sølververksdirektør Paul Steenstrup.

Eiendommene er regulert til bevaring kulturmiljø i kommuneplanen.

Faglige råd til forvaltning

Landskapsnivå: Forslag til punkt som bør legges til:

- Siktlinjer fra Spennings gate til Kongsberg kirke skal ivaretas. Det samme gjelder i NB!-området Vestsida.

LILLESTRØM KOMMUNE

Lillestrøm har ett kulturmiljø i NB!-registeret. Riksantikvaren har foreslått en utvidelse av dette. Viken fylkeskommune har følgende merknader:

Avgrensing

Fylkeskommunen er positiv til avgrensingen, da stasjonsbygget vil bli sikret en mer sentral plass i miljøet. Ved å inkludere de tilstøtende «trekantene» mellom stasjonsbygget og Jonas Lies Gate forbedres opplevelsen av miljøet som en helhet. En slik avgrensing gjør det mer praktisk for myndighetene å ivareta kulturmiljøet ved å redusere antall randområder som kan være utfordrende å forvalte.

Integreringen av Kirkegata 6, en bygning i tegl fra 1962, er også et positivt grep. Omtegnert område er tydeligere å lese og inkluderer en bygning som er sentralt plassert i kulturmiljøet. Eventuelle byggetiltak utført som en byreparasjon har potensial til å løfte frem Kirkegata 6 som en viktig del av bevaringsområdet.

Faglige råd for forvaltning

Rådene som er vedlagt Riksantikvaren sitt notat er i stor grad utfyllende og forsterker Riksantikvarens egne anbefalinger for bystrategi.

Generelle råd: Fylkeskommunen legger til at tiltak innenfor NB!-området skal oversendes regional kulturminneforvaltning for vurdering.

Områdenivå: I notatet vedlagt forslaget står det: *I tilstøtende randområder skal nye tiltak ikke redusere opplevelsese- eller bruksverdien knyttet til det historiske bymiljøet.*

Lillestrøm er under utvikling og det pågår store utbyggingsprosjekter. Fylkeskommunen mener at det kan være fare for å undervurdere sårbarheten av kulturmiljøet opp mot disse randområdene. Det kan vurderes å utdype de faglige rådene knyttet til utviklingen i randområdene. I særlig grad gjelder dette dimensjonering og fasadeutforming av ny bebyggelse plassert i tilstøtende området.

Møbleringsnivå: Tiltak på gatenivå er et annet tema hvor de faglige rådene kan utdypes. Utforming av gatebelegg, gatemøblering og skilt er viktig å fremheve, men sentrumsområde, som NB-området er del av, er også er attraktivt for uteservering sommerstid. Rådene kan suppleres med et punkt angående utforming av nye, utvendige serveringsområder.

MOSS KOMMUNE

Moss har tre kulturmiljø i NB!-registeret; Møllebyen, Moss Verk og Storgata.

Riksantikvarens forslag innebærer ikke endringer i avgrensning for noen av NB!-områdene i Moss.

Moss kommune behandlet i Utvalg for Landbruk, samferdsel, natur og miljø, 2.9.2020, Revisjon av NB! områdene. Utvalget foreslo to mindre endringer. Dette knytter seg til:

- Møllebyen og *Faglige råd om forvaltning*, under Landskapsnivå:
  - o Siktlinjer fra Storebro ned til Mossesundet skal ivaretas
- Verket: Utvidelse av NB! området til å omfatte arbeiderboligen i Verket 8.

Møllebyen

Under *Faglige råd om forvaltning*, under *Landskapsnivå*, er ett av Riksantikvarens forslag at man skal ivareta *siktlinjer fra området ned til Sponvika*.

Kommunen påpekte at det ikke er mulig å se Sponvika fra Møllebyen på grunn av høydeforskjell og demningen. Det er imidlertid åpen siktlinje fra *Storebro til Mossesundet*.

Kommunen foreslår derfor å endre formuleringen til slik at Mossesundet erstatter Sponvika.

Fylkeskommunen slutter seg til kommunens innspill. Sponvika er en arm av Vannsjø som munner ut i Mossefossen ved demningen nordøst for Storebro. Sponvika er ikke mulig å se fra Storebro. Vi mener at dette må dreie seg om en feil, og går ut fra at det er sikten ned mot Mossesundet man har ment. Videre er denne sikten i dag intakt fra Storebro. Vi slutter oss til at teksten må endres på dette punktet. *Faglige råd om forvaltning*, under *Landskapsnivå*, bør endres til:

- *Siktlinjer fra Storebro ned Mossesundet skal ivaretas.*

Venstre: Sikt fra Storebro mot demningen ved Sponvika. Høyre: Sikt fra Storebro mot Mossesundet

Sør for Mossefossen ligger Møllebyen med gamle fabrikkbygninger fra ca. 1850 og tidlig 1920-tallet som vitner om den viktige betydningen elva har hatt for utviklingen av Møllebyen. Området Verket, nord for elva, er under massiv utvikling. Hensynet til siktlinjer her er derfor viktig å ivareta.

Verket

Kommunen foreslår en mindre utvidelse av NB!- området Verket. Utvidelsen ønskes for å integrere den nordlige arbeiderboligen i gatestrekket Verket, med Verket 8, gnr/bnr 1/1304.

Fylkeskommunens vurdering:

Verket 8 ligger noen meter unna de øvrige arbeiderboligene, men har likevel en naturlig sammenheng med dette miljøet. Bygningen skal i følge kommunen være oppført på 1700-tallet og er SEFRAK-registrert. På eiendommen står også to eldre uthus. For å sikre helheten og sammenhengen med de øvrige arbeiderboligene og den historiske tilknytningen til Verket, støtter fylkeskommunen at eiendommen med tilhørende bygninger integreres i NB! området.

Dagens avgrensning av NB! området Verket. Verket 8 nordøst for de øvrig arbeiderboliger

RINGERIKE KOMMUNE

Ringerike kommune har følgende NB!-områder: Jugendgårdene, Løkka, Follumåsen, og Viken fylkeskommune anbefaler å innlemme flere bygninger i alle de tre områdene. I tillegg er det forslag om et nytt NB!-område i Hønefoss.

Follumåsen

Viken fylkeskommune anbefaler å innlemme Ludvig Grønvolds vei 27 og 29 i det eksisterende NB!-området. Området består av boliger bygget for direktører, ingeniører og funksjonærer ved Follum fabrikk, og ble utbygget i perioden 1947 til 1952. De to bolighusene ble også oppført i denne

perioden, og hører naturlig inn i NB!-området. Bolighusene er avsatt til hensynssone c) bevaring kulturmiljø i gjeldende kommuneplans arealdel (vedtatt 5. september 2019).

Løkka

Eksisterende NB!-område omfatter fire hele kvartaler, samt deler av fire kvartaler. Kulturmiljøet består av villabebyggelse bygget i perioden 1911-1930, hvorav en stor andel av villaene er arkitekttegnet.

Viken fylkeskommune anbefaler at følgende eiendommer innlemmes i NB!-området:

- Anna Colbjørnsdatters gate 5, 16, 22, 23, 24
- Bloms gate 19, 21,
- Sundgata 28, 30, 34 B
- Oscars gate 31, 33, 35, 39 A
- Dronningens gate 26, 27, 28
- Owrens gate 23

Bebyggelsen er vurdert til å ha verneverdi i kommunens kulturminneregistrering fra 2018, og ligger innenfor et kulturmiljø som er regulert til bevaring i Områderegulering for Hønefoss (vedtatt 5. september 2019).

Jugendgårdene

Viken fylkeskommune anbefaler at området sør for Stabells gate også innlemmes i NB!-området, slik at NB!-området får samme avgrensning som kulturmiljøet som er regulert til bevaring i

Områderegulering for Hønefoss (vedtatt 5. september 2019). Dette omfatter Storgata 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12 og 14, samt Stangs gate 7. Her er det flere eldre bygninger fra ulike stilperioder, også jugendstilen. Bygningene er vurdert til å ha verneverdi i Ringerike kommunes kulturminneregistrering fra 2018.

Forslag til nytt NB!-område: Nordsida med Nordre torv

Viken fylkeskommune anbefaler Riksantikvaren om å vurdere at også Nordsida i Hønefoss blir definert som NB!-område. Vi vurderer kulturmiljøet til å ha nasjonal interesse, på grunn av områdets helhetlige karakter og som en god representativt for bybebyggelse fra rundt 1880-1910. Dette er et sammenhengende byområde oppført etter brannen i 1878, og består av eldre tre- og murhusbebyggelse. Området rundt Nordre torv viser hvordan det mest sentrale området på nordsida ble bebygget med to og tre etasjes pusset murbygninger. Innenfor kulturmiljøet ligger Folkeskolen i Hønengata 9, som er en god representant for byskoler fra perioden rundt 1900. Kulturmiljøet omfatter også det freda anlegget Riddergården (ID 86516), som var bosted for sagfogder Fredrik Ridder fra 1780-årene. Flere av bygningene er vurdert til å ha verneverdi i kommunens kulturminneregistrering fra 2018, og området ligger innenfor et kulturmiljø som er regulert til bevaring i Områderegulering for Hønefoss. Vi anbefaler at kulturmiljøet blir vurdert som et nytt NB!-område.

SARPSBORG KOMMUNE

Sarpsborg har fire NB!-områder; Opsund, Kulåsparken, aksene i sentrum og middelalderbyen.

Riksantikvaren har foreslått at Kulåsparken, aksene i sentrum og middelalderbyen tas ut av NB!-registeret.

Kulåsparken

Kulåsparken er i dag både KULA- og NB!-område. Viken fylkeskommune mener det er problematisk å fjerne NB!-statusen fra området med villaer i Kulåsparken. Siden det her dreier seg om bygninger og om et mere detaljert nivå enn landskap, så mener vi at KULA-status alene ikke verner disse bygningene i tilstrekkelig grad.

Fylkeskommunen foreslår derfor at NB!-området ikke tas bort helt, men at det reduseres til å bare omfatte villa/boligområdet som er knyttet til Borregaards historie, dvs. bygningene langs Arne Meidells Vei og Nils Pedersens Vei. Vi vurderer at Kulåsparken i øvrig er godt beskyttet gjennom sin status som KULA-område. Kulåsparken er i sin helhet ikke truet av utbyggingspress, men presset er stadig økende på randsonene som grenser mot sentrumsbebyggelsen i vest langs Sandesundsveien.

Aksene i sentrum

I 1839 fikk Sarpsborg kjøpstadprivilegier. I den nye byplanen ble det lagt ut to hovedakser som ble liggende rettvinklet på hverandre. Aksen som løper fra øst mot vest ble plassert slik at den starter i ruinen etter St. Nicolaskirken og løper 1,6 kilometer vestover, nøyaktig i retning Tune kirke, som var fylkeskirke i det gamle Vingulmork. Slik ble den nye byplanen inspirert av byens middelalderhistorie. Fordi man den gang trodde ruinen hadde tilhørt Mariakirken fikk den nye hovedgaten navnet St. Mariegate. Ved utgravninger fant man imidlertid ut at det ikke var Mariakirken, men St. Nicolaskirken. Den er i dag byens gågate.

Den andre aksene, som er Sandesundsveien, løper fra skipshavnen og det gamle overfartsstedet i Sannesund (der Den fredrikhaldske kongevei krysset Glomma) og krysser 90 grader på den andre aksene. Torvet er plassert i tilknytning til krysset mellom de to aksene. Aksene utgjør skjelettet i byplanen med sin karakteristiske rutenettstruktur som er modellert etter klassiske romerske byplanprinsipper. Aksene St. Maries gate og Sandesundsveien/Karl Johans gate motsvarer de romerske *cardo* og *decumanus* (i Riksantikvarens register feilstavet til «Decamanus») med torget i midten som motsvarer det romerske forum.

Langs Sandesundsveien er det mye godt bevart trehusbebyggelse, og også en del viktige murbygg i sentrumskjernen (f.eks. Festiviteten, kirken og fondbygninger ved Torvet), fra rundt 1900. I tillegg kommer Sarpsborg bibliotek, ferdigstilt 1942, som er et av fylkets viktigste funksjonsbygg og et av arkitekt Ove Bangs hovedverk. I nordlig retning er aksene noe mer diffus, men den passer gjennom det høyeste punktet på Raet (ved det såkalte Sykehuskrysset). Resten av byens kvadratur er tilpasset aksekorset.

Fylkeskommunen vurderer aksestrukturen til å være av nasjonal interesse, fordi den viser hvordan man la eldgamle landemerker i landskapet til grunn for 1800-tallets nye tanker. Her er det jo også snakk om reetablering av én av landets eldste byer. Tankegangen med akser viser en vilje til å knytte an til byens middelalderhistorie, som en av rikets første og viktigste byer. I dag er det kun selve aksene som er med i NB!-registeret, men vi foreslår at for de strekningene der det er godt bevart historisk bebyggelse langs aksene, så bør også slik bebyggelse tas med, f.eks. langs Sandesundsveien. Denne bebyggelsen er delvis truet av nye utviklingsprosjekter.

Fylkeskommunen savner en begrunnelse for hvorfor Riksantikvaren har endret sin vurdering. Til forskjell fra andre NBI-områder som foreslås tas ut så er ikke aksene del av et KULA-område.

Fylkeskommunens erfaring er at aksene i Sarpsborg sentrum har tjent oss vel i vår saksbehandling av nyere tids kulturminner og i vår argumentasjon. I tillegg er byaksene en del av grunnlaget for Sarpsborg kommunes nylig antatte sentrumsplan for 2019-2031.

Viken fylkeskommune vil derfor sterkt fraråde at Riksantikvaren fjerner aksene Sarpsborg sentrum fra NBI-registeret, da vi mener at den nasjonale interessen er sterk og ikke har forandret seg. Dessuten frykter vi at dette kommer å kunne gi et signal til kommunen at dette området med dets sentrale bygninger ikke lenger er like verdifull i en tid da utbyggingspresset er økende.

Middelalderbyen og Opsund

Viken fylkeskommune har ingen merknader til at disse områdene tas ut av NBI-registeret.

VESTBY KOMMUNE

Vestby kommune har ett område i NBI-registeret og dette er Son sentrum. Viken fylkeskommune anbefaler Riksantikvaren å vurdere utvidelse av området. Vi foreslår også endringer av teksten på bakgrunn av nye opplysninger som har kommet fram de senere år.

Teksten bør endres fordi det er oppdaget noen feil/ unøyaktigheter og det har framkommet ny kunnskap

Etter at NBI-registeret ble etablert har det framkommet veldig mye ny kunnskap. Et par ting i teksten har også vist seg å være feil eller usikre. Den nye kunnskapen har framkommet både fordi det har blitt gjennomført flere arkeologiske undersøkelser i Son, men også fordi historiker Finn-Einar Eliassen har gått gjennom alle skriftlige kilder for Son. Han har siden samarbeidet med to av Viken fylkeskommunes arkeologer, Reidun M. Aasheim og Marianne Johansson. Vikens arkeologer og Finn-Einar Eliassen har samarbeidet gjennom flere år om å få mest mulig kunnskap om Son ved å jobbe tverrfaglig, og vi har skrevet mye om temaet. Informasjon kan hentes i vedlagt litteraturliste, en av artiklene ligger åpent på nett.

Merknader/forslag til ny tekst for de forskjellige punktene

Nasjonale interesser

1500-tallet bør legges til perioden for betydningen som ladested siden trelasteksporten tok skikkelig av da. Noen av de arkeologiske funnene er rekonstruert i dagens torg og bør også nevnes

Forslag til tekst med disse endringene:

Kulturmiljøet er av nasjonal interesse på grunn av den rolle tettstedet har hatt som handelssted i middelalderen og som ladested på 1500-, 1600-, 1700- og 1800-tallet.

Tettstedet har opplevelsesverdier knyttet til stedets bygnings- og tomtemønster langs de selvgrodde gatene og relasjonen til fjorden og landskapet rundt. Det arkitektoniske uttrykket som spenner helt fra 1600-tallet og frem til i dag formidler stedets lange handels- og kulturhistorie gjennom sin bebyggelsesstruktur samt bygningenes materialer, byggemåter og stil. Arkeologiske funn som er bevart under torget er rekonstruert i dagens torg og stedets historie er godt formidlet på forskjellig vis.

Beskrivelsen

Teksten bør endres pga den nye kunnskapen som har framkommet og fordi det er oppdaget noen feil/usikkerheter:

Det er for eksempel ikke gjenfunnet noen kilde som nevner Son som handelssted i 1154 (men ut fra de arkeologiske funnene er det et handelssted utenfor Son sentrum i hvert fall fra 1200-tallet en gang). Diplomatarium Islandicum fra 1342, der Sonakaupangen nevnes kan godt omhandle Son, men det vet vi ikke sikkert. Flere historikere har pekt på at det også kan være andre steder, for eksempel har Erik Gunnes pekt på Jönköping som en annen mulighet. Det kan også ifølge Leif T. Andressen referere til Kippenes på nordøstkysten av Jeløya, som het Kaupanes i middelalderen.

I opprinnelig tekst står det: «Etter at Son ble ladested under Oslo og eget tollsted fra 1604 økte innbyggertallet». Ut fra de arkeologiske undersøkelsene og gjennomgangen av de skriftlige kildene vet vi at det trolig ikke var bebyggelse der i 1604. Det var selvsagt bebyggelse i nærheten, blant annet på gården Labo nordøst for sentrum hvor det var et handelssted fra middelalderen av, men det var trolig ingen bebyggelse å regne med i det som nå er Son sentrum som jo er der NB! området er. Son ble heller ikke et eget tollsted i 1604. Et kongelig tollvesen ble etablert i 1630-årene, og Son ble et eget tollsted da. Ladestedet Son kom ikke inn under Oslo før ved kjøpstadsprivilegiene av 1662 da kun et fåtall av de gamle ladestedene ble tillatt og gitt begrensede handelsrettigheter, mens de øvrige ble erklært ulovlige og nedlagt.

Forslag til ny tekst:

Både alle de arkeologiske undersøkelsene i Son og de skriftlige kildene forteller om Sons betydning som handelssted fra middelalderen og framover. Handelsstedet var opprinnelig nordøst for dagens sentrum, på gården Labo. Son sentrums begynnelse var en strand som lå på Labos grunn. Den første bebyggelsen kom i følge både arkeologiske og skriftlige kilder i første halvdel av 1600-tallet. Son sentrum vokste fram som havn for utskipingen av trelast. Fra 1500 til ut på 1800-tallet var det betydelig eksport til de nordeuropeiske landene, hvor særlig handelen med Nederland var viktig. Skipsfarten førte etter hvert til etablering av båtbyggerier og verft og i andre halvdel av 1800-tallet ble iseksport en betydelig næring. Son fikk dampskipforbindelse i 1855, og ble fra da av en populær turistdestinasjon, blant annet på bakgrunn av rikelige bademuligheter langs byens strender.

I Son sentrum finnes flere handelsgårder som vitner om stedets historie som ladested og sjøfartsby. I løpet av 1600-, 1700 og 1800-tallet slo flere handelsfamilier og redere seg ned her. I mange hundre år kom mennesker, varer og impulser til Son på grunn av handel og kontakt med utlandet. Dette er fortsatt synlig i Son, blant annet i bevarte bygninger som er

bygget med hollandsk tegl og takstein. Husene rundt torget er monumentale både i størrelses og stilart, og er blant annet bygget i utmurt bindingsverk. Torget er en såkalt "rettet" plass, ved at det åpner seg mot sjøen. Betydningen som torg kom først etter at lagring av trelast ikke lenger dominerte hele Son.

De arkeologiske undersøkelsene i Storgata og på torget har avdekket store mengder bolverk, ei brygge fundamentert på stående stolper, bygningsrester og eldre gater fra 1600-tallet, 1700-tallet og 1800- eller 1900-tallet. Flere av funnene kan knyttes til de fredete bygningene. De arkeologiske funnene som ble avdekket under torget er i stor grad fortsatt bevart i grunnen og noen av dem (gater, en plass og en susterne) er illustrert gjennom rekonstruksjoner som er en del av dagens torg.

Kulturmiljøet preges forøvrig av gjennomgående små, enetasjes hus med saltak fra 1700, 1800 og 1900-tallet, bygget for småkårsfolk på små tomter med tilknytning til sjøfart, trelast og fiske. Bebyggelsen er selvgrodd og det naturlige terrenget med fjellknauser og vegetasjon er godt bevart. Det finnes også spor etter kombinasjonsbruk, fiske og husdyrhold, der enkelte av uthusene fremdeles er bevart.

Avgrensning

Dersom det er aktuelt å utvide NB!-området i Son for å få med mer av mangfoldet i stedets historie, blant annet flere områder for småkårsfolk, vil vi anbefale å se på følgende områder:

Nordover: Langs Kolåsveien og oppover Labobakken til og med Labobakken 16. Følge bergveggen på begge sider, på østsiden opp til og med Labobakken 7.

Sørøstover: For å få med mer av terrenget bak sentrum: Følge Skoleveien fra krysset Feierbakken. Forbi Son gamle skole og nordover langs grensa mellom Storgata 10 og 12.

Sørøver: Oppover Feierbakken, i det minste må trafotårnet være med. Oppover Fjellstadbakken til og med Korens pensjonat i Fjellstadbakken 5, og Fjellstadbakken 16, 18 og 20.

Faglige råd for forvaltning

Generelle råd

Forslag til punkter som bør legges til:

Tiltak innenfor NB!-området skal oversendes regional kulturminneforvaltning for vurdering. Inkludert i dette vil det være en vurdering av om det skal foretas arkeologisk undersøkelse av etterreformatoriske kulturlag.

De etterreformatoriske arkeologiske strukturene og kulturlagene må bevares og bør vernes juridisk.

Bygningsnivå

Murhus bør legges til punkt 2 siden Son har flere hus med utmurt bindingsverk. Forslag til setning:

Riving av trehus og murhus skal unngås.

Litteratur og informasjon om Son basert på samarbeidet mellom arkeologene og historikeren:

Eliassen, Finn-Einar, Marianne Johansson og Reidun Aasheim: *Son under Son. Arkeologi og historie i et gammelt ladested*: Trondheim

2016

Om Boka:

<https://museumsforlaget.no/produkt/son-under-son/>

Eliassen, Finn-Einar, Marianne Johansson og Reidun Aasheim: Arkeologi og historie i et gammelt ladested. Son i tverrfaglig lys. In *Heimen* 3-2017, s. 204-22

Hele artikkelen:

https://www.idunn.no/heimen/2017/03/arkeologi_og_historie_i_et_gammelt_ladested

Eliassen, Finn-Einar og Marianne Johansson: De arkeologiske undersøkelsene i Son. I Elisabeth Knutsen (ed.): *Akershus – et kulturhistorisk riss*, p. 234-235: Riga 2015

Eliassen, Finn-Einar, Marianne Johansson and Reidun Aasheim: The House That Turned Around and the Street That Wasn't: A Cross-disciplinary Study of the Metamorphosis of the Centre of a Small Town, c. 1680–1760. In Göran Tagesson, Per Cornell, Mark Gardiner,

Liz Tomas and Katherine Weikert (eds.): *Agency, Micro-history and Built Environment. Buildings in Society International BISI III Stockholm 2017*, p. 1-12. Oxford 2020

Om boka: [Archaeopress: Publishers of Academic Archaeology](#)

Johansson, Marianne og Reidun Aasheim: Ladestedet Son – urbanisering i et arkeologisk og historisk perspektiv. I Kari Amundsen og Camilla H. Maartmann (eds.): *Mer hus enn aker?*

Urbanisering i Akershus, p. 25-51: Oslo 2019

Om boka:

<https://mia.no/museumstjenesten/urbanisering-i-akershus-fylke>

Film om Son: <https://youtu.be/41MukJlCOW>

Radioprogrammet museum, episode om Son:

<https://radio.nrk.no/podkast/museum/sesong/20187-8-9/nrkno-poddkast-92-141420-31082018080700>